

NYA AVHANDLINGAR

Häggeström, Anders: *Levda rum och beskrivna platser. Former för landskapsidentitet*. Carlsson Bokförlag, Stockholm 2000. 209 s. English summary. ISBN 91-7203-354-1.

I inledningen till *Levda rum och beskrivna platser. Former för landskapsidentitet* fångar etnologen Anders Häggeström syftet för sin doktorsavhandling på följande sätt: "... att ur ett kulturkritiskt perspektiv analysera några av de sätt som Blekinges och Jämtlands regionala identiteter har konstruerats och uttryckts på under 1900-talet. En för studien central frågeställning rör därför sådana betydelseskapande praktiker som förtydligar landskapen som rumsliga tillhörigheter och som fästpunkter för föreställningar om kulturella gemenskaper. Hur går det till när geografiska områden av den här storleken tillskrivs ett betydelseinnehåll som överglänser andra slags sociala och kulturella klassificeringar och identiteter såsom klass, kön och ålder?" (s. 12–13). Häggeström pekar på den kunskapsrealistiska tradition som i decennier dominerat etnologins beskrivningar av det sociala och kulturella rummet. Hans eget arbete är dock förankrat i en kulturkritisk tradition som under beteckningar som postkolonialism och reflexiv antropologi utmanar den tidigare forskningens verklighetsbeskrivningar. Avhandlingens målsättning är på sätt och vis att ifrågasätta själva "vårt sätt att indela Sverige i en kulturell geografi" (s. 13).

Vägen till insikt om denna problematik går alltså över Blekinges och Jämtlands regionala landskapsidentiteter. Häggeström motiverar valet av studieobjekt med att de två landskapen har en gemensam beröringspunkt såtillvida att båda var omstridda gränsland mellan Sverige och Danmark under 1500- och 1600-talen. Han ställer sig frågan hur denna historiska epok som gränsland har använts som byggsten i konstruktionen av 1900-talets regionala identiteter. Härutöver försvarar Häggeström undersökningens avgränsning med sin egen personliga bakgrund: "Fram till dess att jag flyttade från Blekinge till Umeå för att studera hade jag inte

reflekterat speciellt mycket över frågor om regional identitet. [...] Det var först när jag i den akademiska miljön fick nya vänner från Jämtland som jag blev varse att landskapsbakgrund kunde vara en betydelsefull identitetsindikator" (s. 19).

Inledningskapitlet är lätt att följa med sin väl upplagda presentation av forskningsproblem, syfte, avgränsningar, material, metod och disposition. I det följande kapitlet, "Kulturkritiska perspektiv på rummet och regionen", fortsätter Häggeström att grunda sin undersökning, nu med en betydligt mer abstrakt arsenal av analytiska begrepp och perspektiv. Inledningsvis kommer en redogörelse för hur den forskning som behandlat kultur och geografi i förening med varandra har sett ut under tidigare stadier. Etnologiska aspekter ges i synnerhet utrymme i avsnittet om hur kartläggningen av kulturområden och kulturgränser övergick i studier av lokalsamhällen för att så småningom, och då är vi framme i vår egen tid, angå rumslig identitet i olika bemärkelser. Avhandlingens teoretiska plattform, skisserad över nära tio sidor, innehåller flera referenser till nutida internationell forskning kring rum och berättande (Foucault, Stuart Hall, Bourdieu, Benedict Anderson m.fl.). En hållpunkt är att landskapsidentiteter alltid har en förankring i meningsproduktion. "[R]egionen eller landskapet 'skapas' och bekläs med mänskligt språk för att bli begripligt", skriver Häggeström (s. 31). Här är han bl.a. inspirerad av den finske geografén Anssi Paasi som menar att regioner blir till först då de beskrivs, definieras och återskapas i termer av en regional identitet.

Kapitlet "Landskapen som faktadiskurs" inleder den empiriska analysen i avhandlingen. I fokus står ett flertal regionala landskapsbeskrivningar av Blekinge och Jämtland hämtade ur uppslagsverk från tre olika perioder av 1900-talet: *Nordisk familjebok* från tidigt 1900-tal, *Svensk uppslagsbok* från 1950-talet och *Nationalencyklopedin* från sent 1990-tal. Häggeströms avsikt är att belysa en speciell vetenskaplig representationsstrategi – dokumentär realism – och samtidigt ge en översikt över de sakkunskaper som Blekinges och Jämtlands landskaps-

identiteter är förenade med. Representationerna av Blekinge och Jämtland ser Häggström som en sorts sanningsbeskrivningar som vinner auktoritet genom sin förankring i de vetenskapliga expertsystemen.

Den dokumentära realismen pendlar i sina beskrivningar av Blekinge och Jämtland mellan två olika geografiska storheter: landskapet och länet. Här riktar Häggström uppmärksamheten mot en viss sorts regional funktionsuppdelning som innebär att *länen* Blekinge och Jämtland representerar nutid och i huvudsak angår ekonomiska och demografiska omständigheter, medan *landskapen* Blekinge och Jämtland syftar på regional historia, folkkultur och naturlandskapets formationer, företeelser som författaren ser som ”ställda utanför det dagspolitiska sammanhanget” (s. 44). Denna specifika funktionsuppdelning är en intressant empirisk iakttagelse som kunde ha följts upp i kapitlets analytiska diskussion. Häggström hade kunnat borra djupare när det gäller skillnader, liksom överlappningar, mellan landskap och län och vilken betydelse begrepp som kultur, historia och natur har i sådana kontexter. Inte minst för att denna ”relation” mellan landskap och län återkommer i oproblematiserad form på flera ställen i avhandlingen. Konsekvensen är att man som läsare möter en del analytiska otydligheter beträffande konstruktionen av det regionala rummet. T.ex. slår Häggström samman Jämtland och Härjedalen med varandra utan att kommentera vad detta kan ha för innebörd ur identitetssynpunkt (s. 129, 134–135). Orsaken är förstås att *länet* Jämtland formellt sett inordnar *landskapet* Härjedalen. Sådant bör dock inte vara en okommenterad självklarhet om man intresserar sig för hur regionala identiteter konstrueras.

Det blir också oklart när Häggström inte närmare redogör för sitt landskapsbegrepps teoretiska kopplingar till det som brukar kallas kulturlandskap; han har visserligen deklarerat att det är landskapet som region som är hans undersökningsobjekt (s. 12). Samtidigt anknyter han i både detta och kommande kapitel till de uppenbara samband som finns mellan att hävda en landskapsregion och att förhålla sig till ett kulturlandskap. Intresset för forskning kring kulturlandskap har dessutom på senare år växt inom både etnologi och kulturgeografi (se t.ex. antologin *Moderna landskap*, utgiven 1997 på Natur och Kultur).

I kapitlet sjesätts sålunda den analysmodell som i fortsättningen blir avhandlingens röda tråd. Tyngdpunkten ligger på jämförelsen mellan de båda rumsligheterna Blekinge och Jämtland. Strävan är framförallt

att se skillnader mellan de två landskapen. Denna strävan kombineras med målsättningen att de aktuella landskapsidentiteterna inte bara ska förstås på ett strukturellt plan, utan även utifrån sina historiska förutsättningar eller, rättare sagt, utifrån de olika intressekonjunkturer som landskapsregionen som fenomen genomgått under 1900-talet.

I följande kapitel, ”Berättelser om plats och identitet”, närmar sig så Häggström den dokumentära realismens motpol: en genre som han kallar landskapsböcker och som omfattar landskapsbeskrivningar av generell art, hembygdsböcker och kulturhistoriska översikter. Genren grundar sig på forskningsrön inom discipliner som geologi, arkeologi, botanik, historia och folklivsforskning, men har sin upprinnelse i förhållanden bortom den vetenskapliga faktadiskursen såtillvida att den strävar efter att nå en bredare publik, vilket är avgörande för dess populära och öppna snarare än fackliga och slutna karaktär. Häggström frilägger två skilda diskursiva identitetsformeringar, den ena har att göra med en typ av mytologiska berättelser om landskapet och dess befolkning och historia. Dessa s.k. stamsagor har förlänt Jämtland med den starka regionala identitet som sedan mellankrigstiden haft föreställningen om eller rent av kulten kring den självständiga bonderepubliken som främsta grund. Den andra identitetsformeringen som Häggström diskuterar omfattas av en mångfald av rivaliserande lokala berättelser som har stått emot etableringen av en enhetlig bild av landskapet Blekinge trots flera försök till samling utifrån både stamsagor och romantiserande naturlyrik.

Häggström ser de populära landskapsbeskrivningarna som dubbla till karaktären. Å ena sidan är de bildande och underhållande, å den andra representerar de, i egenskap av populärkultur, ”ett alternativt betydelsegörande [...] i en värld som redan är inrutad och tolkad” (s. 67). Beträffande det sistnämnda tycker jag att Häggström inte riktigt visar vad detta alternativa betydelsegörande – detta motstånd mot mainstream – egentligen riktar sig mot i sina analytiska resonemang. Är det fråga om ett motstånd mot retoriken kring nation och stat? Eller är det ett mer subtilt motstånd som riktas mot expertsystemens kolonialisering av människors livsvärldar? Kan det, på rakt motsatt vis, vara ett motstånd mot underklass och avvikare, dvs. mot grupper som sällan är i besittning av det tolkningsföreträde som är konstituerande för den regionala gemenskapen? Problematiskt är i varje fall att de texter som Häggström här bygger på är författade av en tidningsman, en kultur-

skribent, en landsantikvarie, en kyrkohistoriker, en rasbiolog etc., dvs. av representanter för intressen i samhället, som brukar förkroppsliga makten snarare än motståndet i de flesta sammanhang.

Ett spännande tema i detta avseende är det som Häggström tar upp i slutet av kapitlet och som handlar om landskapsregionen som ett bekönat rum. Han konstaterar att landskapsbeskrivningarna dras med en könsblindhet på det viset att de utgör ett slags "maskulinotopias". Här bygger han på litteraturvetaren Mary Louise Pratts begrepp "feminotopias" vilket, som en variant av Foucaults motståndsrelaterade "heterotopi", syftar på kvinnliga resenärers berättelser om främmande rum under kolonialismens dagar och på hur "idealiserade världar" kunde skapas utifrån "kvinnlig autonomi och njutning" (s. 89). Regionala maskulinotopias handlar på motsvarande vis om manliga berättelser med utgångspunkt i "hegemoniskt utformade maskulina rum" (s. 89). Slutsatsen, om jag följer Häggström rätt, måste bli att landskapsregionen, som alternativt betydelsegörande, fungerar som ett slags manlig kulturell frizon i det redan mansdominerade svenska samhället, en frizon vars konsekvens är att hotfulla och ur samhällssynpunkt redan marginaliserade kvinnliga influenser och intressen i ett ytterligare steg bortdefinieras och undanröjs? Här hade det varit önskvärt med fler kopplingar till kapitlets tidigare resonemang kring populärkulturens betydelse för alternativa rörelser.

I "Musealiserade landskap" belyser Häggström hur Blekinges och Jämtlands regionala kulturarv och särart har framställts i museiutställningar under olika tidsperioder. De utställningar som man idag kan se på läns museerna i Karlskrona och Östersund ställs mot sina föregångare från 1900-talets första hälft. Metodologiskt innebär det att Häggström kombinerar sina egna observationer från de nutida utställningarna med analyser av den dokumentation som gjorts av de olika utställningarna från historisk tid.

Kapitlet ger en bild av det regionala museets framväxt som institution. Vid sekelskiftet 1900 innehåller huvudrollen av pionjärer och eldsjälar som tar saken i egna händer. I Östersund öppnade medlemmar i fornminnesföreningen en kulturhistorisk utställning i stadens biblioteksbyggnad, i Karlskrona var det en köpman som på eget bevåg initierade arbetet med att sammanställa en kulturhistorisk samling. Under mellankrigsåren på 1920- och 30-talen etablerar sig alltmer en kår av professionella museitjänstemän. I både Karlskrona och Östersund skapas det museirum som bygger

på tydliga vetenskapliga kategorier. Denna utveckling leder till ett slags visuell narration om landskapsregionen, som skiljer sig från det skriftspråkorienterade berättande som är dominerande i vetenskapssamhället. Samtidigt uppvisar detta visuellt orienterade utställningsspråk kring landskapen samma slags mönster som vi tidigare mött i de vetenskapligt baserade faktadiskussionerna och landskapsböckerna där Jämtlands landskapsidentitet har en tydlig och Blekinges en otydlig prägel. I de nutida utställningarna är kontrasten slående mellan Blekinges och Jämtlands landskapsidentiteter. Utställningen i Östersund, öppnad 1995, talar till besökarnas känslor snarare än intellekt. Den har förvandlat det regionala kulturarvet till infotainment och förmedlar en mytologisk bild av Jämtlands historia och kulturella gemenskap. Häggström visar hur den idealiserade bilden av det jämtländska folket bygger på stereotypisering och på att vissa grupper och intressen exkluderas: jämtländska kvinnor och män framställs klichéartat, samtidigt som den samiska kulturen exotiseras och utesluts från den regionala visionen. I utställningsrummet i Karlskrona, skapat på 1970-talet, är presentationen av landskapet i första hand saklig. Blekinge tycks sakna alla förutsättningar att bli en mytomspunnen helhet utan representeras i stället med stor precision utifrån några utvalda delar – utifrån skärgårdens specifika platser och annorlunda befolkningsgrupper (fiskare, stenhuggare m.fl.).

I slutet av kapitlet behandlar Häggström vad han kallar "museala strategier". Dessa, menar han, skapar en speciell sorts relation mellan utställningarnas föremål och texter å ena sidan och museibesökarna å den andra. I avsnittet redogörs för två olika slags museala strategier: berättargenrer som minnen, historia och myter respektive narrativa modus som souvenirer, systematiska samlingar och fetischier. Möjligen skulle denna begreppsapparat genomsyrat hela framställningen i kapitlet. Nu kommer resonemangen alltför sent och rapsodiskt för att man som läsare ska förstå de olika begreppen i relation till den empiriska verklighet som tidigare presenterats i kapitlet.

"Regionala ritualer och samtal" utgörs av intervjuer med ett femtiotal personer verksamma i hembygdsföreningar och inom olika turism- och kulturverksamheter samt av observationer vid olika offentliga ritualer kring landskapsregionen. Målsättningen är att fånga hur Jämtland och Blekinge upplevs som "del av en levd verklighet" (s. 140). Intervjuerna kring de båda landskapen tar skilda "symboliska riktningar" (s. 148). Återigen kon-

fronteras vi med ett splittrat Blekinge. Landskapet saknar en kollektiv berättartradition och fungerar inte som nyckelsymbol i intervjuerna. Istället framträder ”en komplex regional undertext av personliga minnesbilder och individuellt utformade beskrivningar” (s. 148). I samtalen om Jämtland står däremot landskapsretoriken i centrum. Inte minst den regionala historien ges utrymme.

I kapitlet diskuteras också olika offentliga ritualer eller evenemang kring landskapsregionen. Här är det främst de jämtländska evenemangen som framstår som grundläggande för den gemensamma landskapsidentiteten. Haggström låter oss bl.a. ta del av hur den regionala historien levandegörs med historiespel i centrala Östersund. Evenemangen i Blekinge ter sig i detta ljus som tämligen lågmälda, för att inte säga bleka. En läsnaturismdag med experter som diskuterar möjligheten till regionalt samarbete, är kapitlets exempel på när regionaliseringen i ett landskap står och stampar snarare än breder ut sig på alla fronter.

Evenemangsdiskussionen riktar uppmärksamheten mot staden som en central plats för hur den regionala identiteten konstrueras. Den distinkta jämtländska identiteten associerar Haggström med det faktum att staden Östersund saknar konkurrens från andra städer i sin landskapliga omnejd. Östersund blir därmed ”en gemensam arena för ett diskursivt *monocentriskt* regionalt idenitetsarbete” (s. 167, kursiv i original). I motsats till detta är Blekinge präglad av sina konkurrerande urbana centrumbildningar, vars inbördes kamp tenderar att förringa betydelsen av den regionala identiteten.

Ett par centrala analytiska begrepp i kapitlet är platsberättelse och revirberättelse. Det förra beskrivs av Haggström som sammanhängande med landskapsdiskursens poetiska sida. En revirberättelse har å sin sida en identitetspolitisk karaktär genom att den förbinder beskrivningarna av identitet med ett territoriellt hävdande. Särskilt fokuseringen av revirberättelsens betydelse blir ännu ett sätt för Haggström att visa på den skillnad som kännetecknar Blekinges och Jämtlands resp. landskapsidentiteter. De identitetspolitiska revirberättelserna knyts i Jämtlands fall till det regionala rummet, när det gäller Blekinge skapar de däremot en kulturell distansering inom landskapet.

I ”Avslutande reflexioner” fördjupar sig Haggström i studiens kulturkritiska angreppssätt. Kritiken har i huvudsak handlat om att sätta fingret på de olika symboliska representationer och diskursiva strategier som ligger till grund för att landskap profileras som

regioner och som föreställda gemenskaper med kulturell och historisk legitimitet. Ur denna synvinkel har det varit väsentligt att fastslå de olika tidsmässiga förutsättningarna för de regionala landskapsidentiteterna. Runt sekelskiftet 1900 var landskapen Blekinge och Jämtland del av ett nationsbygge som grundade sig på nationalromantik och hembygdsnostalgi. Från 1920-tal till 1960-tal befann de sig i en tid då intresset för landskapet som region växte, något som främst tog sig uttryck i ett vetenskapliggörande av landskapen. Och i dag präglas deras identiteter i första hand av den förändring som den traditionella nationalstaten just nu genomgår och som bl.a. inneburit allt större krav på samhällets olika institutionella aktörer att samordna sig regionalt och internationellt.

Det avslutande kapitlet innehåller också en fördjupning kring tre kulturkritiska aspekter som varit centrala för studiens genomförande: för det första, identitet handlar inte om essentiella och oföränderliga egenskaper utan kan beskrivas som ”något som blir till genom att utövas, kommuniceras och förtydligas i social interaktion” (s. 184); för det andra, landskapsregioner skapas genom poetisk och politisk aktivitet – genom plats- och revirberättelser; samt för det tredje, historien och kulturarvet brukas på olika sätt och landskapsidentiteter måste därför alltid förstås utifrån vilka tolkningsvillkor som är rådande.

Vad som saknas i detta avslutande kapitel är en resonerande diskussion kring det synsätt som jag uppfattar som avhandlingens huvudnummer, nämligen själva jämförelsen av Blekinge och Jämtland som regionala landskap. Hur ser kopplingarna ut mellan de resultat av studien som Haggström presenterar och den komparativa metod som alla resonemang i princip baserar sig på? Trots många goda övertalningsförsök från författarens sida känner jag mig inte helt övertygad om att Blekinge och Jämtland är ideala att jämföra om man vill komma fram till mer generella påståenden om det svenska landskapssystemet. Skulle inte en studie med dylika frågeställningar svepa över hela sitt undersökningsområde och i praktiken omfatta samtliga landskap i Sverige? I inledningskapitlet motiverade visserligen Haggström sin begränsning till Blekinge och Jämtland med att det skulle ge större konkretion åt de enskilda fallen. Det kan väl stämma. Men han försvarade också sin avgränsning med att de två landskapen är intressanta att jämföra därför att båda är historiska gränsland. Här är det alltså inte landskapet som system som intresserar Haggström, utan gränslandet. Frågan är om

gränslandet har en så konstituerande betydelse för det svenska landskapssystemet, som Häggström verkar vilja göra gällande. Hade det t.ex. inte varit lämpligare att jämföra Jämtland, ett landskap som (skenbart) befinner sig i den nationella periferin, med Närke eller Uppland, dvs. med landskap som både geografiskt och mentalt står det nationella centrumet så nära att de nästan är osynliga? Skulle man inte då få en större förståelse av den kulturella komplexitet som vidlåder det nationella landskapssystemet?

Denna undran, liksom den mer grundläggande kritiken av studiens oförmåga att analytiskt avgränsa landskapet som region från län och kulturlandskap, förtar inte mitt i grunden positiva intryck av avhandlingen. Framför allt uppskattar jag Häggströms sätt att diskutera olika materialkategorier: uppslagsverk, hembygdsböcker, utställningsmiljöer, muntligt berättande, observationer m.m. Detta skapar en rikedom i infallsvinklar som känns uppfriskande. Analysen bygger därtill på många spännande begrepp och modeller, varav långtifrån alla har kunnat diskuteras här.

Markus Idvall, Lund

Ingrid Fredin: *"I skuggan av Halmstadgruppen."* *Konstnären Arvid Carlson och Hallandsringen.* Acta Universitatis Gothoburgensis. Gothenburg Studies in Art and Architecture. ISSN 0348-4114. Äv. Göteborgs Stadsmusei Skriftserie. Göteborg 2001. 384 s., ill. English summary. ISSN 1404-9546.

Titelns citat härrör från en artikel 1946 i tidningen Halland. Och det var just i skuggan av konstnärssammanslutningen Halmstadgruppen som Arvid Carlson och Hallandsringen verkade. Vattenskotten var dock inte täta och man verkade under årtionden parallellt med varandra på det lokala planet. Det är denna senare konstnärssammanslutning med Arvid Carlson (1895–1962) som det ledande namnet, som Ingrid Fredin valt att behandla i sin doktorsavhandling.

Avhandlingen är uppdelad i tre delar. Den första, "Arvid Carlson", behandlar hans familj och uppväxt, studier i Köpenhamn och Paris, val av lärare och artistiska inriktning samt hans umgänge i konstnärskretsar. Den andra delen rubriceras "Konstlivet i Halland" och den tredje "Arvid Carlsons konstnärsskap".

Fredin anknyter till Bourdieus tankar om habitus och

kulturellt kapital. Arvid Carlsons far var lantbrukare men gick i konkurs och familjen med sina åtta barn fick bo i gårdens statarstuga. Men fadern arbetade sig upp igen, som cykelförsäljare och agent för lantbruksmaskiner för att slutligen få en T-Ford-agentur. Modern var politiskt engagerad i Socialdemokratiska kvinnoklubben, Vita Bandet och Svenska Freds- och Skiljedomsföreningen. Samtidigt var hon en skicklig tecknare. Familjen, som småningom flyttade till Falkenberg, var mycket musikalisk och arrangerade egna musikaftnar med klassisk musik. Fadern spelade fiol och lärde både hustru och barn att traktera instrumentet. En syster var skicklig pianist, utbildad hos Gottfrid Boon.

När Arvid får barn med en fattig tegelarbetarflicka besöker visserligen Arvids mor henne och barnet, men när paret 1934 gifter sig är ingen av den Carlsonska familjen närvarande. Sonhustrun betraktades som ett spontant naturbarn, i avsaknad av den bildning som familjen Carlson ansåg sig besitta och också borde gälla sonens val av äktenskapspartner. Det blev närmast en brytning mellan Arvid och hans föräldrar och syskon.

Sina konstnärliga studier började han som 19-åring vid avdelningen för dekorativ målning vid Slöjdföreningen i Göteborg. Typiskt nog var det den kraftfulla modern som skickade in ansökan. Senare arbetade han som dekorationsmålare innan han 1921 drog till Paris och Academie Moderne som leddes av Othon Friesz. Bland övriga elever fanns bl.a. Sigrid Hjertén, Isaac Grünevald, Gösta Adrian-Nilsson samt Alice och Nils Wedel och i konstnärsumgänget i övrigt bl.a. Bror Hjort. Friesz måleri präglades då av fauvismens "spontana, ytmässiga och färgstarka uttryckssätt och ett lyriskt närmande till landskap och figurmåleri" (s. 53). Han höll också modellmåleriet för viktigt, hade mycket gott rykte som lärare och Arvid tog djupa intryck av honom.

Efter Paristiden återvände han till Falkenberg. Han fick bl.a. dekorationsuppdrag vid Göteborgsutställningen 1923 samt vid både privata och offentliga byggprojekt i hemstaden och även som dekoratör till stadens lokalrevyer.

Sitt konstnärliga genombrott fick Arvid Carlson med Halmstadutställningen 1929, då bl.a. Erik och Axel Olson samt Waldemar Lorentzon deltog. Kommissarie för konstdelen i utställningen var maskiningenjören Egon Östlund, personlig vän med Halmstadkonstnärerna och förespråkare för det abstrakta måleriet. Han kom senare att spela en stor roll i konstlivet i Halmstad. Några av ledamöterna i utställningens konstutskott ansåg att urvalet var "alldeles för modernt" och att